
DEZVOLTAREA CONȘTIINȚEI DE SINE LA VÂRSTA ȘCOLARĂ MICĂ

Igor Racu, dr. habilitat în psihologie, profesor universitar

Summary

In this article are presented the results of theoretical and experimental studies on the development of self-awareness to elementary school age. The dynamics, laws of factors, quantitative and qualitative aspects in the development of self-awareness depending on the social environment of children's development. It demonstrated the basic role of communication activity in developing self-awareness during this age.

Key words: self-awareness, self-esteem, developing social situation, communication

Rezumat

În acest articol sunt expuse rezultatele unor studii teoretico-experimentale privind dezvoltarea conștiinței de sine la vârsta școlară mică. Este prezentată dinamica, legitățile, factorii, aspectul cantitativ și calitativ în dezvoltarea conștiinței de sine în dependență de mediul social de dezvoltare al copiilor. Este demonstrat rolul de bază al activității de comunicare în dezvoltarea conștiinței de sine pe parcursul acestei perioade de vârstă.

Cuvinte-cheie: conștiința de sine, autoapreciere, situație socială de dezvoltare, comunicare.

Perioada ce cuprinde ciclul claselor primare este numită cea a elevului mic (șase/șapte – zece/unsprezece ani). Această perioadă se consideră uneori sfârșitul copilăriei; alteori este prezentată ca având particularități de vârstă asemănătoare cu cele din vârsta preșcolară, ca etapă de debut primar al adolescenței.

Perioada școlară mică prezintă caracteristici importante și progrese în dezvoltarea psihică, din cauză că procesul învățării este conștientizat ca atare. Copilul este intens antrenat în activități de instituția școlară, obligatorii pentru acest nivel de dezvoltare psihică; învățarea devine tipul fundamental de activitate. Activitatea școlară va solicita intens activitatea intelectuală a copilului. Această condiție nouă de existență acționează profund asupra personalității copilului.

Învățătorul claselor primare trebuie să țină minte că primul sunet adună la școală nu numai un grup de indivizi, ci, totodată, un grup de personalități, care au de acum o experiență de viață de șase/șapte ani, pe parcursul căroră le-au fost formate anumite trăsături, orientări valorice, motive și trebuințe. În orientarea personalității elevului mic predomină, desigur, motive înguste, personale, dar, în paralel cu ele, apar și cele sociale: „vreau” e înlocuit de mai multe ori cu „trebuie”, iar aceasta duce la dezvoltarea sentimentului datoriei și a simțului răspunderii. Crește și capacitatea de a-și aprecia propria activitate și comportare. Autoaprecierea se bazează mai mult pe aprecierile

adulților, decât pe cele proprii. Este observată o anumită lipsă de obiectivitate la aprecierea propriei persoane, ceea ce se manifestă în critica colegilor și lauda de sine, în evidențierea greșelilor semenilor și neobservarea propriilor insuccese, în subaprecierea colegilor și supraaprecierea propriei persoane. Trebuința acută de a comunica cu semenii îi face pe elevii mici să fie sociabili, empatici, deși în relațiile cu colegii de clasă mai continuă să coexiste acțiuni voluntare și impulsive, determinate de emoțiile puternice și greu de stăpânit.

Evenimentul cel mai important în viața copilului de șase/șapte ani este modificarea poziției lui sociale: preșcolarul devine elev. Odată cu aceasta, se modifică radical regimul și modul de viață al copilului, se schimbă statutul lui în familie, se lărgeste sfera lui de comunicare cu semenii (în ea intră un nou adult – învățătorul); elevul nimerește într-un colectiv nou de semeni; activitatea lui dominantă nu mai este jocul, ci activitatea de învățare. Noua situație socială și activitatea de învățare pun în fața fostului preșcolar sarcini foarte mari. El trebuie să fie disciplinat, organizat, să depună zilnic eforturi volitive și intelectuale. Elevul mic tot mai des e dator să facă ceea ce trebuie, și nu ceea ce dorește. El trebuie să fie atent, să memoreze, să analizeze, să compare, să facă generalizări. Toate aceste cerințe vin în contradicție cu capacitățile și posibilitățile copilului. Anume aceste contradicții sunt foarte importante – ele devin forța motrice a dezvoltării psihice și a formării personalității elevului mic.

Pe parcursul celor patru ani de învățare în școală, în structura personalității școlarului se formează, treptat, concepția despre lume și convingerile morale. Cunoștințele elevilor de vârstă mică despre obiectele și fenomenele din jur devin mai vaste, mai profunde – capătă caracter științific.

Formarea personalității elevului mic se manifestă nu numai prin apariția noilor trebuințe, ci și prin modificarea esenței celor vechi. Trebuința de a avea noi impresii se transformă în trebuință cognitivă, în curiozitate, care are o importanță extrem de mare în dezvoltarea și formarea personalității elevului de vârstă mică, deoarece ea devine o particularitate constantă și un motiv foarte puternic al comportamentului lui și al activității de învățare.

Izvoarele cunoașterii de sine și autoaprecierii sunt comunicarea copilului cu adulții și cu semenii și propria lui activitate.

Elevilor din clasele primare le este caracteristică atât autoaprecierea adecvată, cât și cea neadecvată, adică exagerată și scăzută. Autoaprecierea școlarilor de vârstă mică poate fi caracterizată și după un alt parametru – stabilitatea ei. Și autoaprecierea adecvată, și cea neadecvată poate fi stabilă și instabilă. Ținând cont de aceste particularități, învățătorii și părinții trebuie să știe să determine just autoaprecierea copiilor, să le formeze o atitudine critică față de

sine și să le dezvolte aptitudinea de a-și analiza și controla activitatea și comportarea – calități importante ce caracterizează pozitiv personalitatea elevilor mici.

La copilul de 7 ani neoformațiunea centrală în personalitate este poziția interioară, când copilul începe a retrăi în calitate de individ social. Pe lângă conștientizarea sa ca subiect al acțiunii copilul după 7 ani se percepe ca subiect în sistemul relațiilor umane. La momentul intrării în școală apare nivelul nou al conștiinței de sine care mai mult își găsește exprimare în poziția interioară.

În perioada dată de vârstă, pregnanță nouă capătă locul familiei și relațiile din familie, atmosfera și regulile, stilul și caracteristicile lui. Școala îi creează elevului mic condiții de a înțelege existența altor tipuri de familie decât a sa și oferă posibilitatea de a le compara. Latura comportamentală și afectivă în personalitatea copilului este influențată de mai multe caracteristici de bază ale familiei: relațiile afective pozitive de acceptanță și căldură ale părinților față de copii, atitudinea de rejecție care se manifestă prin ostilitate (autoritate brutală), varietatea formelor de control, etc. Relațiile din familie au efecte directe asupra formării în această vârstă a conștiinței de sine. Copiii care trăiesc tensiunea rejecției și a autoritarismului excesiv și brutal suferă de pe urma simțirii valorii lor inadecvate. Ei deseori se simt inferiori și au dificultăți în procesul primirii și transmiterii afecțiunii altora. Deseori ei se simt singuri și nefericiți, vinovați și depresivi. Copiii trăiesc tensionat potențialul lor redus de a reuși și de a învinge dificultățile vieții. Copiii acceptați și cu căldură în relații cu maturii manifestă estimație înaltă de sine, au încredere, primesc responsabilități cu autoconștiința realizării lor.

Odată cu intrarea copiilor în școală conștiința de sine se formează și în dependență de modul în care ei sunt tratați de învățători și de colegii de clasă. Elevii devin conștienți de faptul că personalitatea lor este apreciată în dependență de rezultatele școlare obținute. Axa afectivității capătă nuanțe diferite și complexe legate de rezonanța socială a activității școlare - trăirea acesteia. Reacțiile afective ale copiilor devin mai controlate, supuse voinței, capacitatea de simulare și empatia cresc evident.

În procesul dezvoltării autoaprecierii se evidențiază importanța deosebită a felului dominant al activității - învățarea, a poziției sociale a copilului în cadrul procesului de instruire, a sistemului de relații stabilit între învățător și elev, a aprecierilor din exterior, a rezultatelor proprii la învățatură.

Autoaprecierea școlarului mic în mare măsură depinde de aprecierea învățătorului. Aprecierea neobiectivă din partea învățătorului influențează tendința spre supraapreciere. Activitatea de învățare include în sine, pe de o parte, componente orientate spre obiectul învățării - sarcini și acțiuni instructive, iar pe de altă parte este orientată la elev ca subiect al activității, îndeplinind

acțiunile controlului și aprecierii. Ultimii doi componenți în cadrul structurii activității de învățare treptat pe parcursul perioadei date se transformă în autocontrol și autoapreciere.

În vârsta școlară mică concomitent cu progresul în dezvoltarea psihică apare tendința spre o nouă poziție socială, mai matură. Apariția acestei tendințe este pregătită de întregul proces de dezvoltare psihică a copilului și apare atunci, când el este capabil de a se percepe pe sine ca subiect în cadrul relațiilor umane, subiect care ocupă o poziție a sa în viață. La copii apare conștientizarea, retrăirea Eu-lui propriu ca ființă socială. Nivelul dat de dezvoltare a conștiinței de sine este legat de apariția imaginii de sine noi, determinată de noțiunea „poziția interioară”, care caracterizează personalitatea copilului în mod general, determinându-i comportamentul, activitatea și tot sistemul relațiilor lui cu mediul ambiant și cu sine însuși. La vârsta de 7 ani pentru prima dată are loc conștientizarea de către copil a diferenței dintre poziția sa obiectivă și poziția interioară. Dacă trecerea la poziția nouă nu are loc în termenii respectivi la copii apare nesatisfacerea față de sine.

În cadrul cercetării experimentale consacrate dezvoltării conștiinței de sine la vârsta școlară mică loturile experimentale au fost constituite din: 1. copii educați în familii, elevi în clasele primare; 2. copii din familii incomplete cu climat psihologic nefavorabil, elevi în clasele primare; 3. copii din școlile internat. Fiecare eșantion a fost compus din 60 de copii împărțiți în două grupuri în dependență de variabila vârstă - clasa I-II și III-IV, per total - 180 de copii.

Ipoteza de lucru pentru experimentele de constatare a fost: în vârsta școlară mică continue dezvoltarea de mai departe a conștiinței de sine, unde factori determinanți sunt experiența de comunicare cu adulții și semenii și experiența individuală care după nivelul semnificației atinge nivelul primei; în conținutul conștiinței de sine apar deosebiri esențiale în dependență de situația socială de dezvoltare; laturile specifice în conștiința de sine în mare măsură sunt determinate de patru sfere în cadrul situației sociale de dezvoltare și anume: copilul - adultul (comunicare, interacțiune, activitate); copilul - alt copil (comunicare, interacțiune, activitate); copilul - anturajul material (felul dominant de activitate, etc.); copilul - El însuși.

Obiectivele cercetării:

1. Studiul dinamicii dezvoltării conștiinței de sine în vârsta școlară mică cu evidențierea concretă a conținutului componentului cognitiv și afectiv;
2. Evidențierea și descrierea factorilor de bază ce determină progresul în formarea conștiinței de sine în perioada dată;
3. Studiul comparativ al formării conștiinței de sine în dependență de SSD diferită;
4. Depistarea și studierea elementelor centrale în cadrul SSD care nemijlocit determină formarea laturilor specifice în conștiința de sine a copilului de vârstă școlară mică;

Tehnicile administrate în cercetare:

- Testul „Scara”. Toți elevii au fost rugați să se plaseze imaginar pe una din cele 11 trepte ale unei scări (pe primele 4 trepte de jos se plasează copii „răi”, pe a 5 –ea a 7-ea treaptă cei „mijlocii” și pe ultimele trepte 8 - 11 - copiii „buni”. După ce copilul indica locul său pe una din trepte i se propunea să-și imagineze că se află pe o treaptă cu un nivel mai înalt sau mai jos, opus celui ales. Copilul era întrebat: „Cum crezi, a-i putea nimeri pe o așa treaptă și în ce caz?” În cadrul acestei probe, pe lângă determinarea nivelului de autoapreciere a copiilor, am acumulat informații despre cunoștințele despre sine, despre spiritul critic, autoaprecierea critică, etc. Pe lângă aceasta fiecare elev trebuia să aprecieze la rugămintea experimentatorului 3 colegi, ceea ce din nou ne-a permis să acumulăm informații prețioase despre fiecare din copiii experimentați.

- Proba a doua bazată pe scara de autoapreciere Dembo - Rubinstein a fost administrată în scopul determinării nivelului de autoapreciere la elevii de vârstă școlară mică. Scara folosită de noi a fost tricoloră: roșie, verde și neagră, unde fiecare culoare semnifică un anumit nivel de apreciere: înalt, mediu, scăzut. Fiecare copil trebuia să indice poziția sa pe scară și poziția colegilor. Pentru apreciere au fost propuse mai multe caracteristici: sfera morală (bunătatea, sinceritatea etc.), sfera rațională (intelența, interesele etc.), calitățile fizice (puternic, firav, energic, mobil etc.), sfera emoțional - volitivă (curajul, voia bună etc.), particularitățile activității (acordă ajutor, conlucrează cu alții etc.).

- Proba „Desenează-te pe tine însuși”. Testul dat a fost completat prin convorbire individuală cu fiecare copil, în urma căreia se concretizau toate detaliile din desene. Procedura de administrare rămânea standard: copilului i se propunea o foaie de desen și creioane colorate - negru, gri, albastru și roșu. Primind instrucțiunile noastre copiii efectuau trei desene: a) băiețelul (fetița) rău ; b) băiețelul (fetița) bun; c) desenul propriu folosind creioanele în corespundere cu desenele „a” și „b”. Rezultatele acestui test ne prezintă un vast material informativ despre dezvoltarea cunoștințelor despre sine la copil (latura cognitivă). Rezultatele acestui test au o importanță deosebită privind studiul dezvoltării autoaprecierii. Compararea „autoportretului” cu desenele „a” și „b” după indicatori standardizați: mărimea, locul, culorile folosite etc., ne-a permis să exteriorizăm atitudinea copilului față de sine, să studiem autoaprecierea.

- Proba a patra „Apreciază fapta” a fost orientată la studiul conținutului componentului afectiv și cognitiv, capacitatea de a se autoaprecia critic, nivelul de autocunoaștere. Propuneam copilului experimentat o povestire cu subiect de conflict. După aceasta se organiza convorbirea după întrebările: „Cum crezi, e bine ce a făcut băiatul?”; „De ce nu ?”; „Cum trebuia să procedeze?”; „Cum crezi, de ce nu a procedat în acest mod?”; „Tu, fiind în locul lui, cum procedai?”; etc., etc.

Drept rezultat am obținut autocaracteristica personală a fiecărui copil, nivelul de autocunoaștere și autoapreciere.

- Tehnica a cincea - o mică compunere „Cum îmi imaginez o fetiță?”, „Cum îmi imaginez un băiat?”.

- Tehnica - chestionar cu propoziții neterminate: 1. un băiat trebuie să se ocupe de... 2. o fetiță trebuie să se ocupe de ... 3. acasă, în cameră o fetiță trebuie ... 4. acasă, în cameră un băiat trebuie ... 5. fetița este... 6. băiatul este ... 7. băiatul se deosebește de fată prin ... etc.

- Proba a șaptea: „Alege calitățile”. Elevilor le prezentăm un șir de caracteristici (pentru băieți, fetițe și ambivalente). Fiecare copil trebuia să aleagă ceea ce este caracteristic pentru genul propriu.

- Proba a opta: descrieri – „Cine sunt eu?”, „Cum sunt eu?” a fost administrată în scopul obținerii informației despre reprezentările copilului despre sine.

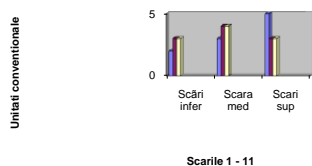
- Tehnica a noua - orientată la studiul autoaprecierii și reprezentărilor despre sine. Fiecare elev aranja colegii din clasă după un șir de indicatori propuși: reușita școlară, disciplina și mai multe însușiri de personalitate de fiecare dată plasându-se și pe sine în lista respectivă. În continuare se efectua o comparație a datelor individuale cu aprecierile oferite de profesori.

- Proba a zecea. Fiecare copil primea câte o foaie standard de hârtie unde erau desenate 3 cercuri identice și propunerea de a desena la fiecare cerc (1 - învățătorii, 2 - însuși copilul, 3 - colegii) în jos câte o dreaptă care simbolizează cine este cel mai: deștept, harnic, disciplinat, etc., etc.

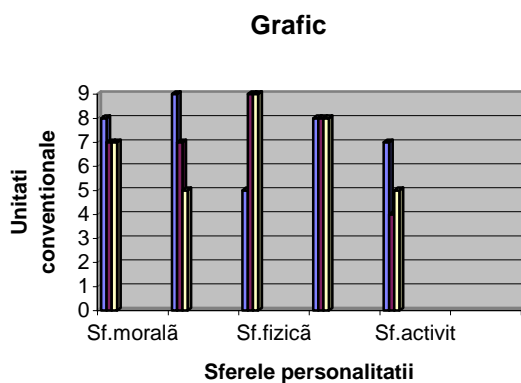
- Proba a 11-a. Elevilor le propuneam 30 de cartele cu diferite noțiuni - trăsături de personalitate pozitive și negative. Procedura de mai departe este bine cunoscută: selectarea trăsăturilor prezente la copil, a celor ce îi lipsesc, aranjarea după importanța pentru copil a însușirilor, etc. Toate seriile acestei tehnici se comparau cu caracteristicile copiilor primite de la profesori, părinți, educatori.

- Ultima din probe - a 12-a - a fost administrată în scopul studierii empatiei. Copilul cercetat îndeplinește rolul de învățător. El verifică și nota cunoștințele altor copii, unul dintre care nu s-a pregătit din motive obiective (boală, înmormântare). Se înregistra comportamentul copilului experimentat.

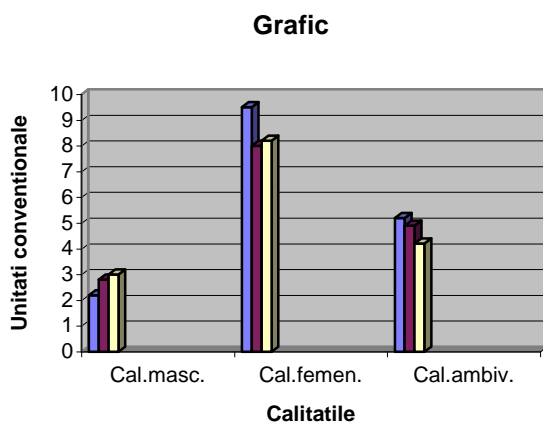
În ceea ce urmează vom prezenta selectiv rezultatele cantitative obținute.

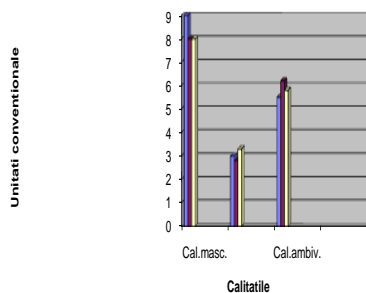
Fig. 1. Rezultatele în experimentul de constatare la testul “Scara” pentru elevii claselor primare.

Fig. 2. Rezultatele în experimentul de constatare la testul Dembo-Rubinștein pentru copiii de 6-7 - 10-11 ani.

Fig. 3. Rezultatele în experimentul de constatare la metoda „Alege calitățile” pentru elevul mic (fete).

Fig.4. Rezultatele în experimentul de constatare la tehnica “Alege calitățile” (pentru băieți).

Generalizând datele experimentale obținute vom menționa că am studiat dezvoltarea conștiinței de sine în vârsta școlară mică ținând cont de dinamica și conținutul concret al componentilor de bază. În studiile realizate am constatat progresul tuturor formațiunilor studiate care sunt influențate de factorii de bază: experiența de comunicare și experiența individuală. Un rol deosebit în procesul dezvoltării conștiinței de sine la această vârstă revine felului dominant de activitate - activitatea de învățare. În dependență de organizarea, realizarea, dezvoltarea acestei activități se dezvoltă componenta cognitivă și afectivă a conștiinței de sine. Considerabil se lărgesc „formațiunea centrală, nucleară” a conștiinței de sine. În structura periferică sunt proiectate tot mai multe cunoștințe despre sine ca subiect al activității de învățare (capacitățile, aptitudinile, posibilitățile, interesele proprii). În același timp tot mai diferențiată devine și atitudinea copilului față de sine. Autoaprecierea în această vârstă, în mare măsură, este determinată de aprecierea învățătorului la școală, deci, aprecierea care cel mai des se referă la rezultatele concrete obținute în cadrul activității de învățare. În cadrul familiei, unde atenția părinților este orientată nu numai la activitatea de învățare există posibilitatea de completare și chiar de corecție a autoaprecierii copilului. În familie este sau trebuie să fie prezentă diferențierea în aprecierea copilului: aprecierea separată a reușitei școlare și aprecierea subiectului, personalității, însuși copilului. Ultima formă poate și îndeplinește deseori funcția de corecție formând la copii autoaprecierea adecvată. La vârsta școlară mică se dezvoltă reflexia ca neoformațiune nouă în personalitatea copilului. Formarea ei este determinată de comunicare, interacțiune cu adulții și semenii. Pentru elevul claselor primare au fost studiate diferite tipuri ale autoaprecierii și evidențiate momentele specifice în dezvoltarea ei care sunt determinate de situația

concretă caracteristică pentru dezvoltarea societății noastre, de reformele care se produc sistemul educațional.

Am efectuat studiul comparativ al dezvoltării conștiinței de sine în vârsta școlară mică în dependentă de SSD. Atenție deosebită am acordat la două momente de bază: a) formarea conștiinței de sine în trei SSD diferite; b) analiza profundă a SSD în scopul depistării caracteristicilor de bază care influențează formarea conținutului specific al componentelor de bază ai conștiinței de sine. În cadrul realizării acestui obiectiv au fost evidențiate diferențe în conținutul laturii cognitive și afective a conștiinței de sine și particularitățile, deosebirile în trei SSD care nemijlocit au provocat apariția lor. Diferențele determinate de condițiile sociale de viață, de instruire și educație nu pur și simplu au fost constatate. Am reușit să evidențiem care sunt mecanismele în patru sfere de bază: copilul - adultul (comunicare, interacțiune, activitate), copilul - alt copil (comunicare, interacțiune, activitate), copilul - mediul material (activitatea dominantă, interacțiunea), copilul - El însuși (sfera emoțională etc.) care determină dezvoltarea specifică a cunoștințelor despre sine ca personalitate, subiect, despre identitatea sexuală, atitudinea față de sine, empatia, autoaprecierea etc.

Obiectivele lansate pentru studiul conștiinței de sine în vârsta școlară mică au fost realizate, ipotezele și-au găsit confirmarea în cadrul investigațiilor, unde veridicitatea este asigurată de numărul mare de probe experimentale și de prelucrarea statistică a rezultatelor (testul U Mann-Whitney).

Bibliografie:

1. Allport G. Structura și dezvoltarea personalității. București, 1990.
2. Chelcea S. Personalitate și societate în tranziție. București, 1994.
3. Pavelcu V. Cunoașterea de sine și cunoașterea personalității. București, 1982.
4. Prună T. Conștiința de sine. În problemele fundamentale ale psihologiei. București, 1980
5. Racu Ig. Psihodiagnoza. Teste psihologice. Chișinău, 2014.
6. Racu Ig., Racu Iu. Psihologia dezvoltării. Chișinău, 2013.
7. Racu Ig. Psihologia conștiinței de sine. Chișinău, 2005.

Primit 04.11.2014